

Петар Нуркић

Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Институт за филозофију

e-mail: petar.nurkic@f.bg.ac.rs

ЕПИСТЕМОЛОГИЈА РЕЛИГИЈЕ АЛВИНА ПЛАНТИНГЕ Проблем религијског плурализма

Апстракт: Алвин Плантинга је филозоф религије америчког порекла и представља једног од водећих заступника савремене хришћанске филозофије. Кроз своја дела Плантинга се осврће на бројне проблеме монотеистичке хришћанске религије, између осталог и на проблем религијског плурализма. Једно од најчешћих питања које ће атеиста поставити вернику је „зашто твој Бог а не неки други?“. Сходно томе, циљ овог рада је представљање Плантингиног одговора на питање религијског плурализма. Овај циљ ћемо остварити кроз даље развијање Плантингине теорије „исправне функционалности“, односно тезе да атеизам представља стање неисправног функционисања когнитивних механизма. На проблем религијског плурализма можемо да одговоримо кроз позитивну или негативну апологетику. Плантинга је изабрао негативну апологетику, тврдећи да верник није у обавези да пружи оправдање за истинитост својих веровања када га суочимо са проблемом религијског плурализма. Иако Плантинга наводи бројне, и убедљиве аргументе у прилог своје позиције, ми ћемо показати да кроз враћање основама Плантингиног схватања интенционалности и менталних репрезентација можемо да пружимо позитивну апологетику. На овај начин ћемо представити шири дијапазон начина на који верник може да одбрани своју епистемичку позицију и Плантингину епистемологију религије учинити релевантно повезаном са савременим теоријама у когнитивној психологији и филозофији когниције.

Кључне речи: Алвин Плантинга, епистемологија религије, исправна функционалност, религијски плурализам.

Увод

Алвин Плантинга [Alvin Carl Plantinga] је један од најзначајнијих филозофа и епистемолога религије двадесетог века. Његов значај постаје још већи ако узмемо у обзир да потиче из аналитичке традиције, која је углавном оријентисана ка филозофији науке, логици и филозофији језика. Међутим, Плантингино интересовање за метафизику, филозофију духа и епистемологију усмерило је његове филозофске доприносе на решавање проблема које су пред филозофију религије поставили убрзани научни развој и атеистички приговори. Плантинга је успешно показао да наука, не само што не представља опасност по филозофију религије, него може вешто да се употреби за оснаживање одређених епистемичких позиција верника. Управо то је и учинио кроз теорију исправне функционалности, користећи савремене когнитивистичке теорије како би показао разлику између епистемичких стања верника и атеиста.

Циљ овог рада је представљање Платингине епистемологије религије, уз посебан фокус на теорију исправне функционалности. Затим ћемо представити проблем религијског плурализма и Платингин одговор, да бисмо на крају проширили и продубили Платингину позицију и покушали да пружимо сопствене одговоре којима још сувереније можемо да одбацимо ривалске хипотезе. Стога ћемо структуру рада поставити тако да у првом поглављу представимо опште карактеристике Платингине реформисане епистемологије религије и теорију исправне функционалности. У другом поглављу ћемо увести проблем религијског плурализма и представити позитивну и негативну апологетику као начине да се одговори на њега. У трећем поглављу ћемо представити Платингин негативно-апологетски одговор, док ћемо се у четвртном поглављу вратити телеосемантичком оквиру из којег је Платинга извео своју теорију исправне функционалности. Четврто поглавље уједно представља и методолошки оквир из којег може успешно да се одговори на проблеме религијског плурализма. Наш допринос је управо враћање телеосемантичким основама Платингине епистемологије религије као начину да се формулише позитивно-апологетски одговор на критике атеиста. У завршном делу рада ћемо сумирати резултате и пружити смернице за даља истраживања.

Платингина епистемологија религије

У својој трилогији, *Warrant: The Current Debate, Warrant and Proper Function and Warranted Christian Belief*, Алвин Платинга заступа верзију екстерналистичке теорије оправдања (енг. *warrant*)¹. Зашто је Платинга и епистемологији религије потребно оправдање? Према традиционалној дефиницији ^{def} знање представља оправдано, истинито веровање. Међутим, верници не тврде да знају да Бог постоји, они само *верују*. Услов веровања ипак није једино што верник мора да задовољи². У то се можемо уверити кроз разговор са било којим верником, језик и форма живота верника увек настоје да пруже оправдање за истинитост веровања у постојање Бога. Осим тога, верник је у бројним околностима стављен пред изазове одбране својих веровања, штавише веома му је битно да одбрани своја веровања и своју религију. Због свега наведеног Платинга покушава да се ухвати у коштац са специфичношћу оправдања религиозних веровања.

Према екстерналистичким теоријама оправдања, истинитом веровању потребно је придодати адекватно оправдање како бисмо могли да тврдимо да „знамо“³. Платинга предлаже тезу према којој је *исправно функционисање* наших когнитивних способности пресудно за прибављање таквог оправдања⁴. Веровање је оправдано само када је формирано исправним функционисањем наших когнитивних процеса и када је формирано у прикладном когнитивном окружењу. Уз Платингину напомену да је истина, као епистемички циљ, део нашег *дизајна*, односно део наше природе⁵. На шта

1 Адекватнији превод био би „јемство“ или „зајамченост“. Међутим, ако узмемо у обзир да термин *warrant* користимо у оквиру епистемологије религије, сасвим је прихватљиво назвати га и „оправдање“.

2 У овоме се састоји разлика између вере и веровања, веровање је пуко докстичко стање, док је *вера* сасвим другачији феномен. Међутим, ако покушамо да интерпретирамо веру у епистемичком оквиру, онда је можемо сматрати комплекснијим докстичким стањем које у себе укључује и посебну врсту оправдања.

3 О екстерналистичким теоријама оправдања погледати опширније у Bergmann 2009; Williamson 2002.

4 Plantinga 1993b, 28.

5 Plantinga 2000a, 43.

тачно Плантинга мисли? Његова теорија је натуралистичка у основи. Штавише, можемо је сматрати прагматичком и еволуционистичком. Бога можемо да сматрамо интервенционистом или неинтервенционистом. Уколико је Бог неинтервенциониста, то значи да је приликом стварања света, и човека, поставио законе, процесе, стања и услове који су произвели стање света у којем се тренутно налазимо. Једно од тих стања јесте човек, са свим својим атрибутима, укључујући религиозна веровања. У позадини се налази идеја *дизајна*.

Теорије еволуције углавном пружају мноштво детаља о настанку живог света, укључујући и човека, међутим метафизичка питања са којима се суочавају остају нерешена⁶. Углавном прибегавају појму *сврха*, где су сврхе у еволуционистичком кључу углавном биолошке. За верника, теорија еволуције не представља проблем, будући да га интересују позадинска питања која су остала нерешена. Шта је на крају каузалног ланца, ко је први покретач? И еволуционисти и религиозни верници постављају иста питања, о дизајну и позадинским механизмима. То нас доводи до питања о механизмима формирања веровања човека. Плантингова идеја се ослања на прилагођавање човека свету, приликом суочавања са природним феноменима попут грмљавине, олује, поплаве, суше, бујице реке, човек се често налази у стању чуђења пред природом и њеном комплексношћу. Плантинга сматра да је Бог сасвим добро опремио човека за суочавање са природом, кроз усађене когнитивне механизме којима човек проналази објашњења и успешно проналази своје место у застрашујућем простанству чулних опажаја пред собом. Плантинга такође примећује да ће човек у оваквим околностима постати свестан да постоји нешто веће од њега, што узрокује настајање свих феномена којима је окружен, укључујући самог себе. Управо на ову претпоставку, о почетку узрочног ланца, Плантинга мисли када говори о исправном функционисању когнитивних функција. Према Плантинги, Бог је желео да човек сазна о њему, где год и у каквим год околностима да се налази на планети Земљи. Управо зато је истина, као епистемички циљ, део нашег дизајна и наше природе⁷.

Примена Плантингиних општих епистемичких ставова на веровања у оквиру хришћанства представљају значајан допринос за филозофију религије. Екстерналистичке теорије оправдања имају значајне последице када се разматрају из перспективе филозофије религије. Према екстерналистичким теоријама оправдања, религиозни верници могу да поседују знање о постојању Бога, без непосредног увида у сопствене когнитивне способности које обезбеђују адекватно оправдање њиховим веровањима⁸. Овакво тумачење разликује се од Плантингиних ранијих радова, у којима се бави исправном заснованошћу религиозних веровања. Плантинга предлаже теорију према којој *исправна заснованост* религијских веровања не мора да подразумева адекватно утемељење, нити успешне побијаче⁹, да би уопште могла бити сматрана добром теоријом. Исправна заснованост подразумева адекватно утемељена веровања као и успешне побијаче (у поперовском смислу) теорије знања која настоји да испита услове који морају бити задовољени како би субјект могао да тврди да *зна* да Бог постоји. Са друге стране, да би се религиозна веровања сматрала исправно заснованим, она морају да задовоље два нужна услова: а) морају да буду истинита; б) морају да буду формирана

6 Ruse 2009.

7 Исто важи и у случају интервенционистичког Бога. Позадинска идеја је епистемички значај који за Бога представља човек који може да сазна о његовом постојању.

8 Bergmann 2009, 16.

9 О Поперовом фалсификационизму и „побијачима“ научних теорија погледати у Popper 1963.

когнитивним процесима који *исправно функционишу*¹⁰ у *адекватном окружењу*¹¹.

Уколико је неко теиста, вероваће да је управо Бог створио човека на такав начин да је формирање истинитих веровања од највећег епистемичког значаја за датог верника¹². Ако узмемо у обзир да монотеистичке религије Богу приписују атрибут савршене добротe и претпостављају да Бог жели да знамо да постоји, онда је природно закључити да су у наш дизајн имплементирани когнитивни механизми који би нам омогућили да формирамо истинита и оправдања веровања о постојању Бога. Према Плантингиној тези, није битно шта епистемички субјект мисли о оправдању својих религиозних веровања. Он није у обавези да пружи евалуацију својих оправдања јер су оправдања религиозних веровања екстерналистичка¹³. Дакле, ми немамо, нити морамо да имамо, непосредан увид у функционисање наших когнитивних механизма. Бог, као наш творац, имплементирао је исправно функционисање когнитивних механизма у наш дизајн, а то је једино оправдање које је потребно када су у питању веровања чији је садржај религијске природе. Потребно је нагласити да Плантинга у религиозна веровања убраја само она која се односе на хришћанског Бога. Једино претпоставке о хришћанском Богу могу за последицу имати овакву врсту екстерналистичке теорије оправдања¹⁴. Што значи да друге монотеистичке религије не спадају у домен на који се Плантингина теорија исправне заснованости религијских веровања односи.

Проблем религијског плурализма

Најчешће замерке упућене Плантингином приступу епистемологији религије тичу се религијског плурализма. Чињеница је да постоје бројни религијски и антирелигијски начини размишљања о постанку света и човека, првом покретачу, творцу, интелигентном дизајну и тако даље. Такође је чињеница да бројни интелигентни људи, експерти у својим областима и интелектуални ауторитети, прихватају наведене начине размишљања и телеолошке и теолошке претпоставке у најширем домену могућности¹⁵. Научници, лекари, књижевници и филозофи су често поборници различитих религија, било да се ради о хиндуизму, будизму, јудаизму, исламу или хришћанству. Узевши то у обзир, поставља се питање како направити избор међу наведеним варијететом? Какву религију треба прихватити? Зашто би једна имала предности у односу на другу, и зашто монотеистичка а не политеистичка, или деистичка? На сва ова питања је много пута одговорено у оквирима филозофије религије а нарочито из перспективе епистемологије религије¹⁶. Са оваквим проблемом се суочава и Алвин Плантинга. Зашто би његова предложена теорија исправне функционалности и исправне заснованости религијских веровања, била бољи одабир од неке друге? Један од већих проблема за Плантингину позицију представља оспоравање функционалистичког приступа, који износи Армстронг

10 *Исправна функционалност* (енг. *proper functions*) представља тезу према којој је од кључног епистемичког значаја да ли су веровања (или нека друга докстичка стања) формирана исправним функционисањем когнитивних процеса. Такође, исправна функционалност когнитивних процеса представља централни део Плантингине теорије о исправној заснованости религиозних веровања. Исправном функционалношћу бавили су се многи филозофи из различитих дисциплинарних миљеа, погледати у Millikan 1989.

11 Plantinga 1993a, 21.

12 Kim 2011, 118.

13 Beilby 2005, 13.

14 Plantinga 2000a, 49 – 53.

15 Kim 2011, 120.

16 Chaves & Gorski 2001.

[David Malet Armstrong]¹⁷. Самим тим, кроз телеосемантички оквир у четвртном поглављу ћемо уједно одговорити на критике функционалистичке тезе и пружити позитивну апологетику у прилог хришћанства. Међутим, за сада ћемо прихватити да су Плантингини аргументи у прилог исправне функционалности валидни, и испитати шта се дешава са последицама прихватања плантингијанске екстерналистичке теорије оправдања.

Размотримо специфичну верзију аргумента на основу религијског плурализма који се односи на изазове који се постављају пред рационалност веровања у конјункцију два следећа исказа¹⁸:

1) Свет је створен од стране свемоћног, свезнајућег и савршено доброг Бога;

2) Људима је потребно спасење, а Бог га је пружио кроз инкарнацију, живот, жртвовање и васкрснуће сопственог сина.

Епистемичке субјекте који верују у 1) и 2), а истовремено су упознати са постојањем религијског диверзитета, односно упознати са проблемом религијског плурализма, назваћемо ексклузивистима¹⁹.

Плантинга ексклузивистима назива епистемичке субјекте који су свесни проблема религијског плурализма. То значи да људе који живе у племенским заједницама, изоловано од остатака света, не можемо сматрати ексклузивистима. Да бисмо се сматрали ексклузивистима потребно је да будемо свесни постојања бројних других вероисповести. Такође, потребно је да са чињеницом распрострањености различитих религија будемо упознати на такав начин да религијски плурализам постане епистемички проблем за нас. Ексклузивиста, да би с правом могао да се назове тако, мора да постави питање како могу да знам да је баш хришћанство права религија²⁰? Зашто је случај да се Бог у истинитом светлу приказао баш хришћанима, а не припадницима неке друге религије?

Какав тачно проблем религијски плурализам прави за горе наведену Плантингину конјункцију? Пре свега, морамо да напоменемо да је за Плантингину одбрану хришћанства, неопходно веровање (и пружање оправдања) у оба исказа. Први исказ представља основ за избор монотеизма у односу на политеизам, а такође и представља јасну дистинкцију у односу на атеизам. Док други исказ омогућава да се међу монотеистичким религијама одабере баш хришћанство. Критичарима је довољно да оспоре један од два конјункта да би оборили Плантингину одбрану хришћанства. Да се ово пак не би десило, Плантинга мора да повеже своју теорију исправне функционалности са претпоставком сведоброг, свемогућег и свезнајућег Бога, као и да покаже да исправно функционисање наших когнитивних механизма може да наведе на закључак да се хришћански Бог инкарнирао, жртвовао и васкрснуо. Први задатак је свакако лакши, у прилог чега можемо да наведемо бројне когнитивистичке и еволуционистичке аргументе²¹, док је други задатак Плантинга решио кроз позивање на негативну апологетику, коју ћемо образложити у наредном поглављу.

Плантингин одговор на проблем религијског плурализма

Критичари који пружају аргументе против ексклузивистичког становишта често напомињу како постоји нешто неморално и интелектуално погрешно у погледу

17 Погледати расправу о *Човеку из мочваре* (енг. *swampman*) у Armstrong 1995.

18 Plantinga 2000a, 56.

19 Bergmann 2009, 38.

20 Исто, 41.

21 Johnson 2009.

ексклузивистичке позиције, као што то чине Рунзо [Joseph Runzo] и Хик [John Hix],²². Такође, поједини критичари попут Гатинга [Gary Gutting] и Бланшарда [Brand Blanshard] користе термин *епистемичка арбитраност* како би именовали различите врсте проблема са којима се ексклузивисти суочавају а које подводе под *епистемички егоизам*²³. У једном од својих ранијих радова, *Reason and Belief in God*, Плантинга указује на начине на које се може одговорити на критике религијског ексклузивизма. Плантинга се приликом формулисања сопствених ставова ослања на калвинистичку доктрину²⁴. *Калвинизам* је реформисана протестантска доктрина чији је зачетник Џон Калвин [John Calvin]. Према Калвину, Бог је у све људе усадио природну тежњу односно диспозицију ка формирању религиозних веровања о постојању свемогућег, свезнајућег и савршено доброг творца. Калвинизам је доктрина која се ослања на ранија, средњовековна учења, попут филозофије Томе Аквинског, који се опет ослања на Аристотелову метафизику. Користећи калвинизам²⁵, Плантинга одговара на чињеницу постојања великог броја људи који уопште не верују у Бога као и на чињеницу да велики број људи широм света верује у другачијег Бога од хришћанског. Према калвинизму, проблем религијског плурализма постоји због греха. Грех потискује природну тежњу човека да верује у хришћанског Бога. Да није греха, веровање у Бога било би природно и спонтано, попут веровања у спољашњи свет, постојање других људи или у то да поседујемо руке²⁶. Због греха човек се налази у неприродном стању па му веровање у постојање Бога често делује апсурдно и представља епистемичку потешкоћу²⁷. Овде можемо да додамо бројне разлоге који сасвим очигледно утичу на наше когнитивне механизме и функције. У свакодневном животу сусрећемо људе за које често примећујемо да се понашају неразумно, неразборито и ирационално. Довољно је да се присетимо ситуација у којима смо приметили да неко не прави рационалне одлуке у одмеравању задовољства и последица које то задовољство има по здравље особе у питању, као у случајевима претераног пијанства. Сада постаје јасније како Плантингино схватање греха као когнитивне баријере може да се повеже са нашим свакодневним искуствима. Са друге стране, исто као што, из сопствене когнитивне перспективе, не можемо да разумемо особу која импулсивно и нерационално поступа, исто тако не можемо ни да разумемо непосредно феноменолошко искуство испосника или хришћанских искушеника. Као што ми примећујемо когнитивне странпутице претераног хедонисте, док он не може да разуме нашу перспективу, исто тако искушеник и испосник могу да примете наше когнитивне баријере, које ми не примећујемо.

У *Warranted Christian Belief*, Плантинга задржава калвинистичке претпоставке али их интерпретира екстерналистички. Калвинистичка природна диспозиција у Плантингиној интерпретацији представља исправно функционисање когнитивних механизма за формирање веровања. Као што смо поменули, епистемички субјект не мора да има непосредан увид у сопствене когнитивне механизме да би се његово веровање сматрало оправданим будући да се оправдање, овако схваћених веровања, односи на исправно функционисање когнитивних процеса у адекватном окружењу²⁸. Екстерналистичка интерпретација калвинизма представља Плантингин одговор на

22 Погледати више у Basinger 1991, 75-77.

23 Погледати више у Veilby 2005, 84.

24 Billings 2005.

25 Moser 2001, 369.

26 Baumann 2009, 181.

27 Plantinga 2000a, 58.

28 Исто, 58-61.

проблем религијског плурализма и одбрану ексклузивистичког становишта. Иако је сасвим упознат са постојањем бројних религијских учења, ексклузивиста није у обавези да претпостави како његова веровања можда нису истинита²⁹. Ексклузивиста има пуно право да претпостави како религиозна веровања, која нису у складу са већ поменутиим премисама 1) и 2), нису истинита. Такође, има право да претпостави како је епистемички субјект, који не прихвата 1) и/или 2), на неисправан начин формирао веровања. За ексклузивисту само су његова сопствена религиозна веровања истинита јер су у складу са природном, калвинистичком, диспозицијом ка формирању религиозних веровања чији је садржај истинит. Веровања која нису у складу са веровањима ексклузивисте, сматрају се *неисправним ноетским особинама*³⁰.

Плантинга сматра да екстерналистичка природа оправдања религиозних веровања онемогућава право разумевања *епистемичке неисправности* у којој се неверник налази³¹. Са друге стране, калвинистичка природна склоност тумачи се екстерналистички, као и ноетска неисправност у којој се неверник налази. То значи да ни хришћански верник не може заиста да разуме епистемичко стање у којем се налази. Међутим, као што смо напоменули, ексклузивиста није ни у каквој обавези да изнесе аргументе у прилог 1) и 2) који би представљали одговор на критике које долазе изван његовог система религијских веровања. Такође, нико ко припада његовој религијској заједници није у обавези да покаже да 1) и 2) представљају природну последицу калвинистичког *sensus divinitatis*³², нити је у епистемичкој обавези да пружи аргументе у прилог неисправних ноетских особина епистемичких субјеката ван његове заједнице³³. Према екстерналистичкој интерпретацији, то је немогуће учинити јер је су ноетске особине неверника у таквој мери неисправне да би било какво разуверавање било могуће.

Плантингина позиција у одбрани ексклузивизма је нетагивно-апологетска. Негативна апологетика, као што смо видели на Плантингином случају, терет доказивања пребацује на скептика, или атеисту³⁴. Ово може да делује као удобна епистемичка позиција, али је потребно разумети на који се начин религиозна веровања разликују од осталих свакодневних уверења за која је потребно пружити оправдање. Свакодневна веровања, попут тога да смо се јуче сусрели са пријатељем у одређено време на одређеном месту, или да ће сутра падати кишта, су пропозиционална, што значи да поседују одређени семантички садржај. Док религиозна веровања нису пропозиционалне природе, она не могу да се верификују тако што сопствене исказе упоређујемо са стањима ствари у свету. Једини начин да се непропозиционална веровања оправдају је посезање за вишим епистемичким нивоима, односно механизмима којима се та веровања превасходно формирају. Ако наши когнитивни механизми функционишу исправно онда ће и веровања која смо формирали овим каналима бити поуздано формирана, па и истинита. Вишим епистемичким нивоима одговарају и виши нивои провере, па на тај начин морамо да успоставимо метод којим ћемо надзирати исправно функционисање наших когнитивних механизма. Ово можемо да учинимо одређивањем референтне класе, односно обраћањем пажње на окружење у којем смо формирали веровање, што Плантинга такође наводи као битан услов. Плантинга, као што смо раније навели, сматра да верник не мора

29 Bergmann 2009, 39.

30 Калвинисти често сазнања и друге епистемичке категорије називају *ноетским особинама*.

31 Veilby 2005, 86.

32 *Sensus divinitatus* можемо да преведемо као *Божанско чуло* или чуло сазнања. Овај појам представља природну склоност ка формирању религијских веровања.

33 Bergmann 2009, 42.

34 Griffiths 1988, 402.

да пружи ове више нивое оправдања о функционисању сопствених когнитивних механизма. Међутим, шта се крије иза овог Плантингиног одговора, осим чињенице да нам је анатомски недоступан увид у сопствене когнитивне функције? Ради се о прагматичком погледу на сазнање. Знање није само концепт, већ је део света којем се изнова прилагођавамо а који нечесто мењамо спрам сопствених потреба. Ако наша веровања нису исправно формирана адекватним механизмима онда би се десила нека промена у нашој информационој средини и ми не бисмо могли да испунимо захтеве окружења у којем се налазимо, суочили бисмо се са глађу, болешћу и смрћу. Плантинга жели да скрене пажњу да су процеси којима формирамо веровања уједно и процеси којима би *требало* да формирамо веровања. Да су наши когнитивни механизми непоздани, врло брзо бисмо се адаптирали и почели да формирамо веровања на неки други начин. Међутим, ако то није случај, можемо да закључимо да су наше когнитивне функције исправне. На тај начин добијамо прагматичко и саморегулишуће оправдање когнитивних механизма. Дакле, верник не мора да оправдава свој *sensus divinitatis*, он је оправдан сам по себи.

Иако је Плантингин одговор убедљив, и негативна апологетика пригодна одбрана ексклузивизма, не може да одмогне ако појачамо експланаторну снагу Плантингиних аргумената и пружимо конкретне одговоре на проблем религијског плурализма. Ово нас ставља у домен позитивне апологетике, према којој морамо да пружимо оправдање своје ексклузивистичке позиције³⁵. То значи да морамо да покажемо зашто је баш наша религија, хришћанство, у предности у односу на беспрегледни диверзитет других опција. Како бисмо то учинили у наредном поглављу ћемо представити основе Плантингине теорије исправне функционалности, кроз телеосемантичко схватање интенционалности и менталних репрезентација.

Телеосемантички оквир за ексклузивисте

Телеосемантика је, једноставно речено, натуралистичка теорија значења. Етимологија телеосемантике у себи крије два термина, један је сврха (*télos, τέλειος*) а други је значење, односно истраживање значења речи (*σημαντικός sēmantikós*)³⁶. Сама етимологија нам открива да се телеосемантика бави сврхом значења, коренима разумевања и настанка језика. Плантинга управо из телеосемантике преузима теорију исправне функционалности. Такође, из телеосемантике преузима аргументе којима брани непропозиционални садржај религиозних веровања³⁷. Иако су негативна апологетика и саморегулаторно оправдање когнитивних механизма сасвим довољни за одбрану ексклузивизма, телеосемантика може да послужи као методолошки оквир из којег је могуће извести позитивну апологетику.

Једна од најпроминентнијих заступница телеосемантике је Рут Миликан [Ruth Garrett Millikan]. Миликан разликује две врсте знакова, природне и интенционалне³⁸. Поменули смо на почетку рада да је Бог у нас усадио когнитивне механизме јер је желео да човек, приликом сусретања са чудима природе, може да постави питања о почетку каузалног ланца настанка живог света и да истим тим механизмима претпостави Бога као најбоље могуће објашњење. У телеосемантичком оквиру, чуда природе су природни знаци. Најчешће, на основу природних знакова, попут грмљавине, закључујемо сасвим

35 Griffiths 1988, 409.

36 Millikan 1989.

37 Millikan 2013.

38 Millikan 1989, 283.

свакодневне ствари – обилне падавине. Међутим, Плантинга је искористио природне знаке као нешто што афицира *sensus divinitatis* у околностима религиозног искуства³⁹. Са друге стране, интенционални знаци, су сигнали који захтевају два система, производни и кориснички. Када кокошка кокодаче, она даје интенционални знак пилићима где се налази храна и аудитивни канал којим могу да прате пут до хране. У овим различитим знаковима и различитим значењима које феномени могу да имају, Миликан не види никакву заједничку садржину. Оно што телеосемантика објашњава јесу релације између *разумевања* значења. Значење нечега је у вези са оним што му је сврха, сврха алата се налази у његовој намени, док је сврха речи и реченица да преносе мисао оног који их изговара⁴⁰.

Како из домена сврха и знакова прећи у домен менталних репрезентација? Пре свега, менталне репрезентације су наша представа света – видимо дрво испред себе, и путем ретина ока формирамо чулни опажај а након тога и репрезентацију о дрвету које је испред нас. Међутим, понекад менталне репрезентације могу да буду о нечему што се не налази испред нас, попут репрезентација о Богу. Врло често се сматра да су овакве репрезентације одвојене од физичког света, са чиме се заступници телеосемантике не слажу. Зашто имамо репрезентације о нечему што није испред нас? Миликан на то питање одговара попут Плантинге, да такве репрезентације не играју неку улогу, да не обављају функцију и немају сврху онда не би ни постојале. Исто важи за репрезентације о Богу и религиозна веровања. Еволуциони процес елиминира особине које нам не помажу, основне или природне репрезентације су селектоване јер имају сврху. Репрезентације о Богу имају сврху у еволуционистичком оквиру, помажу нам да оптимално функционишемо у свом окружењу, да објаснимо феномене са којима се сусрећемо, као и да пронађемо неки дубљи и већи смисао од пуких физикалистичких карактеристика природног света. Баш из тог разлога еволуционистичке теорије о настанку и разумевању језика нису нешто што је супротстављено религиозним веровањима. Напротив, помажу нам да објаснимо зашто Плантингина теорија о исправној функционалности има смисла и зашто је истина, као епистемички циљ, заједно са когнитивним механизмима којима формирамо религиозна веровања, део нашег дизајна.

Когнитивни механизми којима формирамо веровања су селектовани на еволуционистичком нивоу, док садржаји репрезентација нису. Ово је још убедљивији аргумент у прилог Плантингиних становишта, односно премиса 1) и 2) чију конјункцију желимо да сачувамо. Као што Плантинга појашњава, у раду *A defense of religious exclusivism*⁴¹, Бог у нас није усадио конкретне репрезентације, него механизме којима можемо да формирамо религиозна веровања о његовом постојању. Овим је Бог човеку оставио слободу, као и специфичан тест, који ексклузивисти – за разлику од религијских плуралиста, пролазе. Миликан се на зауставља на објашњењима основних репрезентација и природних знакова, него телеосемантику доводи у социо-културални домен. Наши концепти, артефакти, друштвено-религијска веровања и језик су селектовани на културалном нивоу⁴². Селектовани су јер користе човеку, тако што му омогућавају имитацију, репликацију и модификацију постојећих идеја. Једноставније речено, исти когнитивни механизми којима човек формира религиозна веровања и репрезентације о Богу му истовремено омогућавају комуникацију и комплексније и софистицираније издизање у односу на друга жива бића. Дакле, сврха културалне селекције је кооперативна,

39 Plantinga 2011, 438.

40 Millikan 1989, 292-293.

41 Plantinga 2000b.

42 Millikan 1998.

омогућава истовремену координацију понашања више чланова неке заједнице. Један од најзначајнијих фактора кооперативних репрезентација су конвенционални елементи језика; који омогућавају да се говорник и онај који га слуша разумеју. Иначе реч „упомоћ“, не би имала значење уколико не би постојао неко ко може да је разуме. Миликан је телеосемантичку теорију уткала у објашњење цивилизацијског развоја⁴³. Упоредо са тим можемо да бранимо Плантингину хипотезу 2), која његову теорију исправне функционалности усмерава ка конкретном хришћанском ексклузивизму. Хришћанство, као једнобожачка религија, у себи садржи елементе које много више одговарају теоријским моделима о еволуцији когнитивних механизма, функција и језика. Миликан кроз телеосемантику показује да менталне репрезентације, и когнитивни механизми којима их образујемо, имају кооперативне сврхе. Нарочито религиозна уверења и репрезентације о Богу, које служе сврси зближавања људи унутар заједнице којој припадају, лакшој комуникацији, сарадњи и искорењивању себичног понашања.

Ако се вратимо на премису 1), као претпоставци о свемогућем, свезнајућем и сведобром богу, онда такође можемо да приметимо да се идеја монотеистичког Бога боље уклапа са телеосемантичким теоријским моделима. Међутим, овде нам није потребна телеосемантика, довољно је посегнути за онтолошким аргументима Анселма, Декарта или Лајбница⁴⁴. Онтолошки докази су постављени у форми кондиционала *ако-онда*. *Ако* Бог постоји *онда* мора да поседује атрибуте који га одређују као свемоћног, сведоброг и свезнајућег. Телеосемантика је ту да нам покаже да репрезентације о Богу нису само кондиционалне, да из исправног функционисања наших когнитивних механизма и религиозних веровања, и посредног увида у сврху ових репрезентација за свакодневни и друштвени живот човека, можемо да закључимо о постојању Бога. Прва премиса је, као што смо раније нагласили, лакши део задатка. Друга премиса, коју смо размотрили у претходном параграфу, је била комплекснији изазов. За потврду друге премисе било је потребно да покажемо како се елементи хришћанства боље уклапају у теоријске телесемантичке моделе о менталним репрезентацијама, когнитивним механизмима и исправној функционалности. То нам је даље омогућило да направимо селекцију и да елеминишемо ривалске хипотезе, односно добар део религијско-плуралистичког корпуса, на основу евиденције о диверзитету тих религија као индивидуалистичких, некооперативних и некомпатибилних са развојем когнитивних механизма и језика код човека.

Закључна разматрања

У овом раду смо представили Плантингину филозофију и епистемологију религије. Посебно смо се усредсредили на његову теорију исправне функционалности коју баштини из реформисане теологије Џона Калвина. Најпре смо представили његову ранију и општију епистемичку теорију о исправној заснованости веровања. Затим смо увели централни део теорије о исправној заснованости веровања, Плантингину тезу о исправној функционалности и религијским веровањима као исправно функционалним. Исправно функционална веровања су веровања формирана исправним функционисањем когнитивних процеса у адекватном епистемичком окружењу. Након тога смо представили проблем религијског плурализма, као једну од најчесталијих замерки које се упућују Плантингиној апологетици хришћанства. Тиме смо уједно поставили и циљ рада, односно извођење Плантингиног одговора на проблем религијског плурализма.

43 Исто, 61.

44 Орру 2018.

Остваривање циља овог рада није био нимало лак посао. Плантингина филозофска дела броје на хиљаде страна и протежу се кроз импресивних пола века, па је самим тим читање његових радова истовремено и праћење његовог филозофског развоја, испуњено дисконтинуитетом, диверзитетом стила и садржаја и нечесто конфузних и тешко схватљивих идеја. Тек након темељног упознавања са његовим опусом, идеје попут *неисправне функционалности когнитивних функција атеиста* постају јасније и омогућавају да испратимо кохерентну мрежу кровних теорија које стоје над оваквим партикуларним исказима. Као што смо појаснили, Плантинга је желео да одбрани ексклузивистичку позицију хришћанства, тако што је епистемичке обавезе верника формулисао кроз негативну апологетику. Ексклузивиста је свестан постојања варијетета других религија али остаје при мишљењу да је само његова религија исправна. Односно, Бог се једино хришћанима приказао у истинитом светлу. Због природе екстерналистичког оправдања, ексклузивиста није дужан да брани своју позицију нити да разуверава епистемичке субјекте ван своје религијске заједнице. Штавише, то није ни могуће учинити јер је, према Калвину, ноетска неисправност неверника дубока и неискорењива. Ексклузивиста није ни у обавези да разуме сопствено епистемичко стање јер му је непосредан приступ сопственим когнитивним функцијама онемогућен анатомски. Плантинга је пружио аргументе у прилог екстерналистичког тумачења проблема религијског плурализма; терет доказивања је пребацио на скептика, док је исправну заснованост веровања ексклузивисте, као и исправно функционисање његових когнитивних механизма прогласио *невиним док се не докаже супротно*.

Наш допринос дискусији о ваљаности Плантингиних аргумената у одговору на проблем религијског плурализма је био фокусиран на историјско праћење термина којима се користио. Поред Џона Калвина, од кога Плантинга преузима природне диспозиције ка веровању у Бога и *sensus divinitatus*, издвојили смо телеосемантичке теорије Рут Миликан, од које Плантинга преузима методолошки оквир и теорију исправне функционалности, како би своју реформисану епистемологију утемељио у савремене когнитивистичке теорије развоја менталних репрезентација и језика. Овај део задатка је био још тежи, будући да Миликан, као и остали заступници телеосемантике, пишу веома херметично уз обиље неологизама и стручно-етолошких идиома. Овакво копање по историји идеја нам је омогућило да пружимо преглед ширег контекста Плантингиних идеја и да обогатимо свој арсенал потенцијалних одговора на проблем религијских плурализма. Једноставније речено, доспели смо у домен позитивне апологетике, у оквиру које смо условно прихватили епистемичку обавезу да одбранимо ексклузивисте од критика за епистемичку арбитрарност и епистемичку ароганцију.

Иако сматрамо да је Плантингин негативно-апологетски одговор довољно успешан и убедљив, одлучили смо да допринесемо дискусији кроз истицање конкретних начина да испитамо плаузибилност премиса 1) и 2) у оквиру телеосемантике. Подсетићемо, Плантинги је битно да очува конјункцију и истинитост следећих исказа:

1) Свет је створен од стране свемоћног, свезнајућег и савршено доброг Бога;

2) Људима је потребно спасење, а Бог га је пружио кроз инкарнацију, живот, жртвовање и васкрснуће сопственог сина.

Пре свега смо показали да објашњења и дистинкције које Миликан прави између различитих врста разумевања знакова, значења и репрезентација, имплицирају да је телеосемантика погодан методолошки оквир за тестирање Плантингиних хипотеза. Искористили смо теоријски модел о развоју природних репрезентација како бисмо показали да *ако* Бог постоји *онда* нужно, у нашем разумевању, поседује атрибуте свемоћи, сведоброте и свезнања. Затим смо кроз фокус на когнитивне механизме и сврхе показали да су репрезентације о Богу веома корисне за наше свакодневно преживљавање,

разумевање света, објашњења појава којима смо окружени, прављењу предикција и оптималном функционисању у окружењу. Да репрезентације о Богу не служе никаквој сврси, онда не би ни постојале, неке друге репрезентације би биле селектоване. Будући да религијска веровања и репрезентације о Богу постоје дуго колико и човек, врло плаузибилно је закључити да се овде не ради о случајности, већ о истини као епистемичком циљу који је део нашег *дизајна*. Овим смо, надамо се успешно, одбранили Плантингину прву хипотезу, а самим тим одбацили немонотеистички део корпуса религијског плурализма и направили јасну дистинкцију у односу на атеизам.

Показивање плаузибилности друге Плантингине хипотезе је био тежи део задатка. Било је потребно повезати суштинске елементе хришћанства са телеосемантичким теоријским моделима. Даљим удубљивањем у телеосемантичке моделе развоја менталних репрезентација, когнитивних механизма, функција и језика, дошли смо до карактеристика кооперативности, координације, међусобног разумевања, сарадње и искорењивања себичности. Развој човека је служио управо тим сврхама, оснаживању заједнице у којој живи, као и грађењу софистициранијег, моралнијег и у сваком смислу исправнијег света. Суштина хришћанства као религије љубави према ближњима, толеранције и искрености је врло компатибилна са телеосемантичким теоријским моделима. Овим смо уједно одбранили Плантингину другу хипотезу и елиминисали преостали део корпуса религијског диверзитета у монотеизму.

Било би интересантно у неком од наредних истраживања испитати конкретне свете списе појединих једнобожачких религија, како би се квалитативно издвојиле карактеристике које бисмо после могли да самеримо према когнитивним и развојним моделима човека. Сам Плантинга у неколико наврата сугерише идеју оваквог библиометријског приступа⁴⁵. Поред експлицитних циљева овог рада које смо, надамо се успешно остварили, поставили смо и један имплицитни. Настојали смо да покажемо да наука никако не стоји у раскораку са религијом и филозофијом религије, а нарочито њиховим епистемолошким деловима. Коришћење теоријских модела когнитивног развоја човека, као и емпиријских налаза, може само да помогне у одбрани ексклузивизма. Начин на који се човек прилагођава средини, начин на који објашњава стварност и читава смисао у понекад хаотичан, а понекад хармоничан, свет чулних утисака пред њим упућују на плаузибилност Плантингиног схватања когниције. Формирање религијских веровања и репрезентација о Богу је део нашег дизајна, исто као што је истина, као епистемички циљ, део наше сврхе. Потребно је само посматрати свет око нас и повезати оно што нам је дато.

Литература

- Armstrong, D. (1995). Naturalism, materialism, and first philosophy, у: Moser, P. & Trout, J. D. (уред.) *Contemporary Materialism: A Reader*. London: Routledge. 35–50.
- Basinger, D. (1991). Plantinga, Pluralism and Justified Religious Belief. *Faith and Philosophy*, 8(1), 67-80.
- Baumann, P. (2009). Was Moore a Moorean? On Moore and Scepticism. *European Journal of Philosophy*, 17(2), 181.
- Beilby, J. (2005). *Theology as Epistemology: An Evaluation of Alvin Plantinga's Religious Epistemology*. Aldershot: Ashgate.
- Bergmann, M. (2009). *Justification without Awareness*. New York: Oxford.

45 Plantinga 2000a, 2000b.

- Billings, J. T. (2005). *Calvin, * participation and the Gift: The activity of believers in union with Christ*. Harvard Divinity School.
- Chaves, M., & Gorski, P. S. (2001). Religious pluralism and religious participation. *Annual review of sociology*, 261-281.
- Griffiths, P. J. (1988). An Apology for Apologetics. *Faith and Philosophy*, 5(4), 399-420.
- Johnson, D. D. (2009). The error of God: Error management theory, religion, and the evolution of cooperation. In *Games, groups, and the global good* (pp. 169-180). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Kim, J. (2011). *Reformed Epistemology and the Problem of Religious Diversity: Proper Function, Epistemic Disagreement, and Christian Exclusivism*. Eugene OR: Pickwick.
- Michael, R. U. S. E., & Ruse, M. (2009). *Darwin and design: does evolution have a purpose?*. Harvard University Press.
- Millikan, R. (1989). In defense of proper functions. *Philosophy of Science*, 56, 288–302.
- Millikan, R. G. (1998). A common structure for concepts of individuals, stuffs, and real kinds: More mama, more milk, and more mouse. *Behavioral and Brain Sciences*, 21(1), 55-65.
- Millikan, R. G. (2013). Troubles with Plantinga's Reading of Millikan. *Philosophy and Phenomenological Research*, 87(2), 454-456.
- Moser, P. K. (2001). Man to Man with Warranted Christian Belief and Alvin Plantinga. *Philosophia Christi*, 3(2), 369-377.
- Oppy, G. (Ed.). (2018). *Ontological arguments*. Cambridge University Press.
- Plantinga, A. (1993a). *Warrant and the Current Debate*. New York: Oxford University Press.
- Plantinga, A. (1993b). *Warrant and Proper Function*. New York: Oxford University Press.
- Plantinga, A. (2000a). *Warranted Christian Belief*. New York: Oxford University Press.
- Plantinga, A. (2000b). A defense of religious exclusivism. *Philosophy of Religion*, 529.
- Plantinga, A. (2011). Content and natural selection. *Philosophy and Phenomenological Research*, 83(2), 435-458.
- Popper, K. R. (1963). Science as falsification. *Conjectures and refutations*, 1(1963), 33-39.
- Williamson, T. (2002). *Knowledge and its Limits*. Oxford University Press on Demand.

Petar Nurkić

**EPISTEMOLOGY OF THE RELIGION OF ALVIN PLANTINGA
The problem of religious pluralism**

Alvin Plantinga is an American-born philosopher of religion and one of the leading advocates of contemporary Christian philosophy. Plantinga deals with numerous problems of the monotheistic Christian religion, including the problem of religious pluralism. One of the most common questions an atheist asks a believer is, "Why your God and not someone else's?" Therefore, this paper aims to present Plantinga's answer to the question of religious pluralism. We will achieve this goal by developing Plantinga's theory of "proper functioning", a thesis that atheism represents a state of incorrect functioning of cognitive mechanisms. We can respond to the problem of religious pluralism through positive or negative apologetics. Plantinga has chosen negative apologetics, arguing that the believer is under no obligation to justify the truth of his beliefs when confronted with the problem of religious pluralism. Although Plantinga provides numerous convincing arguments supporting his position, we will show that we can provide a positive apologetic by returning to the foundations of Plantinga's understanding of intentionality and mental representations. In so doing, we will demonstrate a broader range of ways a believer can defend his epistemic position and connect Plantinga's epistemology of religion in relevant ways to contemporary theories of cognitive psychology and philosophy of cognition.